

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Суб'єкти цивільного права вступають у різноманітні цивільні правовідносини, в яких набувають майнові та немайнові права, несуть обов'язки. Звичайний розвиток цивільних відносин передбачає відсутність суперечок між його учасниками, проте у разі виникнення конфлікту інтересів постає проблема захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав таких суб'єктів та порядку його реалізації. Вирішення таких питань має не тільки теоретичну цінність, але й являє практичний інтерес в аспекті правозастосовчої діяльності судів, на які законом покладено функції захисту прав суб'єктів, які його потребують, та передбачає, зокрема, дослідження умов та порядку реалізації права на захист самими суб'єктами, права яких порушені, не визнаються чи оспорується.

Метою статті є виявлення сутності права на судовий захист, співвідношення такої категорії з точки зору цивільного права та конституційного права України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Виклад основного матеріалу дослідження.

Проблеми права на судовий захист та умови його реалізації були предметом дослідження таких науковців, як В. П. Грибанов, П. Ф. Елисейкін, Е. А. Мотовиловкер та ін. Серед останніх робіт, присвячених проблемі судового захисту, слід зазначити роботи Г. П. Тимченко, Ж. Л. Чорна, О. І. Антонюк та ін. Незважаючи на таку увагу науковців до проблематики, сутність права на судовий захист в конституційному та цивільно-правовому аспекті, їх співвідношення так і не були визначені однозначно, а комплексні дослідження виконані в умовах оновленого цивільного та цивільно-процесуального законодавства відсутні.

Право на судовий захист було предметом наукових розвідок багатьох вчених, які використовували різні підходи до визначення його суті. Дослідження права на судовий захист було здійснено П. Ф. Елисейкіним, який розглядав право на судовий захист як суб'єктивне та конституційне право [1]. У зв'язку з цим автор вважав, що право на судовий захист є можливістю вимагати звіт у своїй поведінці від іншого суб'єкта правовідносин, що відбувається в межах особливого охоронного за своєю природою правовідношення. У випадку звернення до уповноваженого юрисдикційного органу реалізується інше право — право на звернення до суду [2]. Іноді право на судовий захист прирівнюється до права на правосуддя або на судові рішення. Так, А. А. Добровольский вважає, що кожен громадянин має право на захист своїх інтересів, суб'єктивних прав, на правосудне рішення [3].

У загальному вигляді право на захист можна визначити як надану уповноваженій особі можливість застосування заходів правоохоронного характеру для відновлення її порушеного права або права, що оспорується [4]. На думку окремих учених, забезпеченість суб'єктивного права можливістю державного примусу є його невід'ємною якістю і така можливість існує не паралельно з іншими, закріпленими в суб'єктивному праві можливостями, а властива їм самим, тому що без цього вони не були б юридичними можливостями [5; 6].

Відповідно до традиційної концепції, право на захист є складовою частиною самого суб'єктивного права поряд із правом на власні дії, а також правом вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб [7; 8]. Такому розумінню права на захист протистоїть думка, відповідно до якої право на захист являє собою самостійне суб'єктивне право [9–12]. Права на захист у регулятивному правовідношенні не існує, воно виникає в момент порушення регулятивного суб'єктивного права і є елементом змісту нових — охоронних правовідносин. Іншим елементом змісту нових охоронних правовідносин є юридичний обов'язок боржника зазнавати заходів державно-примусового впливу. Таким чином, під захистом цивільних прав та інтересів прихильники цієї концепції розуміють такі дії державних та інших органів, які направлені на попередження порушень чи відновлення порушених прав або охоронюваних законом інтересів громадян та організацій [13], або запропоновано розглядати правовий захист як систему юридичних норм, спрямованих на запобігання правопорушенням та усунення їх наслідків [11, 8].

Немає сумнівів у тому, що право на звернення до компетентних державних або громадських органів за захистом порушеного права нерозривно пов'язано із суб'єктивним матеріальним правом принаймні у двох відносинах: по-перше, воно виникає лише з порушенням суб'єктивного цивільного права або коли це право оспорується іншими особами; по-друге, характер самої вимоги про захист права визначається характером порушеного матеріального права або права, що оспорується, зміст і призначення якого, в основному, визначає і спосіб його захисту. Тому з матеріально-правової точки зору немає перешкод до того, щоб розглядати право на захист у його матеріально-правовому аспекті як одну з правомочностей самого суб'єктивного цивільного права [14]. Втім навряд чи правильно зводити зміст права на захист у матеріально-правовому змісті тільки до можливості звернутися з вимогою про захист до компетентних органів. Право на захист у його матеріально-правовому значенні, тобто як одна з можливостей самого суб'єктивного цивільного права, являє собою можливість застосування по відношенню до правопорушника таких заходів примусового впливу [15]: по-перше, можливість уповноваженої особи використовувати дозволені законом засоби власного примусового впливу на правопорушника, захищати приналежне йому право власними діями фактичного порядку (самозахист цивільних прав); по-друге, можливість застосування безпосередньо самою уповноваженою особою юридичних заходів оперативного впливу на правопорушника, що іноді не зовсім точно називають оперативними санкціями; по-третє, можливість уповноваженої особи звернутися до компетентних державних або гро-

мадських органів з вимогою щодо спонукання зобов'язаної особи до певного виду поведінки [14]. Сюди належать: цивільно-правові санкції як міри цивільно-правової відповідальності; міри державно-примусового характеру як визнання права за тією чи іншою особою, розподіл спільного майна між власниками, повернення сторін у первісне становище унаслідок визнання правочину недійсним й т.п., що не можуть бути віднесені до цивільно-правових санкцій, тому що не пов'язані з покладанням на правопорушника цивільно-правової відповідальності [16].

Таким чином, у загальному вигляді сутність захисту права полягає в усуненні перешкод до його здійснення [17]. На думку Т. Є. Абової, захист права являє собою правозастосовчу діяльність уповноважених державних (громадських) органів, а також у випадках, передбачених законом, — уповноважених осіб, спрямовану на відновлення права, охорону інтересів, застосування заходів впливу, у тому числі, відповідальності до правопорушника [18].

Слід також зазначити про підхід до визначення права на судовий захист як категорії матеріального та процесуального права. Зокрема, деякі вчені вважають, що право на судовий захист — це інститут матеріального права, оскільки воно виникає при порушенні матеріальних прав або охоронюваних законом інтересів [19]. Існує й інша точка зору, яка зводиться до визначення права на судовий захист як категорії процесуального права [20; 21].

Деякі автори визначають право на судовий захист як одночасно інститут матеріального та процесуального права [22]. Такої точки зору дотримуються також С. Ю. Кац, який вбачає в праві на захист універсальний інститут процесуального і матеріального права [23], а також А. Н. Кожухарь, який зазначає, що інститут права на судовий захист має не тільки матеріальний, але й процесуальний зміст [24].

Окремо слід відзначити позицію В. П. Грибанова щодо права на судовий захист, який виділяв в праві на судовий захист три складові: 1) можливість звернення повноважної особи з вимогою про захист порушеного або оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу до компетентного органу; 2) можливість користуватися всіма передбаченими законом правами і гарантіями в процесі розгляду цієї вимоги; 3) можливість оскарження у встановленому законом порядку рішення органу по справі, яке уявляється заявнику неправильним [25].

Конституція України визнає право кожного захищати свої права і свободи, права і свободи інших людей від посягань, у тому числі від посягань представників влади або посадових осіб [26; 27], яке найчастіше відбувається шляхом звернення до суду.

Стаття 15 Цивільного кодексу України [28] передбачає, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. В свою чергу ст. 16 ЦК України визначає способи захисту цивільних прав та інтересів, серед яких: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка пору-

шує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

Конституційне право на судовий захист надано всім і кожному громадянину, що є наслідком визнання вагомості цього права. Право на судовий захист існує для будь-якої особи незалежно від участі в судовому розгляді по якій-небудь конкретній справі. Воно гарантує захист майнових і немайнових прав, надає можливість оскарження в суді дій і рішень посадових осіб, які порушують права громадян. Право на судовий захист містить комплекс правомочностей: право на звернення до суду [29] (порушення справи), на об'єктивне і справедливе ставлення суду, на винесення законного й обґрунтованого рішення, на виконання судового рішення (ст. 6 Європейської конвенції про права людини).

Це право входить у правовий статус особистості й надається для задоволення потреби в захисті прав і охоронюваних законом інтересів. Це право виникає із закону й перебуває в рамках конституційних правовідносин [30]. Право на захист в цивільному правовідношенні являє собою конкретне суб'єктивне право його учасника, яке реалізується в рамках встановленої юрисдикційної або неюрисдикційної форми на його розсуд.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**.

Право на судовий захист є комплексним поняттям, яке може бути визначене як гарантоване Конституцією України право на звернення до судових органів у разі порушення прав, законних інтересів чи свобод управомоченої особи, яке конкретизується в матеріальних галузях права. Процесуальний аспект права на судовий захист включає встановлення процедури реалізації такого права та дозволяє визначити його як право на звернення до судових органів, на ініціацію судового процесу.

Усі інші проблеми, пов'язані з дослідженням ознак, сутності права на захист, зокрема в інших галузях матеріального чи процесуального права, дослідження його складових, що існують в теорії та практиці, виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових розвідок.

Література

1. Елисейкин П. Ф. Право советских граждан на судебную защиту как право конституционное и субъективное, основные задачи исследования // Проблемы защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство. — Ярославль, 1979. — Вып. 4. — С. 5.
2. Елисейкин П. Ф. Предмет судебной деятельности в советском гражданском процессе (его понятие, место и значение): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / П. Ф. Елисейкин. — Л., 1974. — С. 11.

3. Добровольский А. А. Исковая форма защиты права / А. А. Добровольский. — М. : МГУ, 1965. — С. 119.
4. Гражданское право. Т. 1 / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — С.Пб., 1996. — С. 240.
5. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность / С. Н. Братусь. — М., 1976. — С. 73–74.
6. Підпригора О. А. Цивільне право України. Правові основи підприємництва / О. А. Підпригора, В. О. Сумін, О. О. Підпригора. — К., 1994. — С. 31.
7. Советское гражданское право. В 2 ч. Ч. 1 / под ред. В. Ф. Маслова, А. А. Пушкина. — К. : Вища шк., 1983. — С. 24.
8. Гражданское право. В 2 т. Т. 1 / под ред. Е. А. Суханова. — Изд. 2-е. — М., 1998. — С. 409.
9. Елисейкин П. Ф. Правоохранительные нормы: понятие, виды, структура // Защита субъективных прав и гражданское судопроизводство. — Ярославль, 1977.
10. Крашенников Е. А. Структура субъективного права и право на защиту // Проблема защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство. — Ярославль : ЯрГУ, 1979. — С. 81.
11. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / І. О. Дзера. — К., 2001.
12. Свердлык Г. А. Защита и самозащита гражданских прав / Г. А. Свердлык, Э. Л. Страунинг. — М. : Лекс-книга, 2002.
13. Бутнев В. В. К понятию механизма защиты субъективных прав // Субъективное право: проблемы осуществления и защиты. — Владивосток, 1989. — С. 50.
14. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав / В. П. Грибанов. — М., 2000. — С. 105–106.
15. Харитонов Е. О. Гражданское право. Частное право. Цивилистика. Физические лица. Юридические лица. Вещное право. Обязательства. Виды договоров. Авторское право. Представительство : учеб. пособие / Е. О. Харитонов, Н. А. Саниахметова. — К. : А.С.К., 2002. — С. 230.
16. Магновський І. Й. Деякі питання щодо судового захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. — О., 2002. — Вип. 13–14. — С. 119.
17. Гукасян Р. Е. Реализация конституционного права на судебную защиту // Процессуальные средства реализации конституционного права на судебную защиту и арбитражную защиту : межвуз. темат. сб. — Калинин : Калинин. гос. унив-тет, 1982. — С. 6.
18. Абова Т. Е. Охрана хозяйственных прав предприятий / Т. Е. Абова. — М., 1975. — С. 95.
19. Осипов Ю. Защита прав личности в социалистическом гражданском процессе / Ю. Осипов, В. Ярков // Советская юстиция. — 1986. — № 21. — С. 102.
20. Вихут М. А. Природа права на судебную защиту и гражданское судопроизводство // Теория и практика права на судебную защиту и её реализацию в гражданском процессе. — Саратов : СГУ, 1991. — С. 65.
21. Воробьев М. К. О природе иска и роли его в защите гражданских прав // Проблемы защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство. — Ярославль : ЯрГУ, 1978. — Вып. 3. — С. 134.
22. Машутина Ж. Н. Судебная защита и соотношение материального и процессуального : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ж. Н. Машутина. — Томск, 1972. — С. 2–3.
23. Кац С. Ю. Конституционное право граждан на судебную защиту // Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства. — Х. : Харьк. юрид. ин-т, 1978. — С. 135.
24. Кожухарь А. Н. К вопросу о понятии защиты гражданских прав и право на судебную защиту // Вопросы развития теории гражданского процессуального права. — М. : Юрид. лит., 1981. — С. 25.
25. Грибанов В. П. Право на защиту как одно из правомочий субъективного гражданского права // Вестник МГУ. Право. — 1968. — № 3. — С. 19.
26. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
27. Рішення Конституційного Суду України від 25 листопада 1997 р. у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) // Інформаційно-пошукова система «Нормативні акти України». — АТ «Інформтехнологія». — К., 2004.

28. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 11. — Ст. 461.
29. Чечина Н. А. Основные направления развития науки советского гражданского права / Н. А. Чечина. — Л., 1987. — С. 45.
30. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук / Г. П. Тимченко. — Х., 2002. — С. 126–127.

Анотація

Сидоренко М. В. Правова природа права на судовий захист. — Стаття.

Стаття присвячена дослідженню права на судовий захист як конституційного, так і цивільного права. На підставі аналізу положень Конституції України, загальнотеоретичних положень цивільного права визначена правова природа, характерні риси судового захисту як певної правової можливості особи, чий права, законні інтереси або свободи порушені, невизнані чи оспорується.

Ключові слова: право на захист, конституційне право, цивільно-правовий захист.

Аннотация

Сидоренко М. В. Правовая природа права на судебную защиту. — Статья.

Статья посвящена исследованию права на судебную защиту как конституционного, так и гражданского права. На основании анализа положений Конституции Украины, общетеоретических положений гражданского права определены правовая природа, характерные черты судебной защиты как определенной правовой возможности лица, чьи права, законные интересы или свободы нарушены, непризнаны или оспариваются.

Ключевые слова: право на защиту, конституционное право, гражданско-правовая защита.

Summary

Sidorenko M. The Legal Nature of Access to Courts. — Article.

This scientific article is devoted to the research of access to courts as a constitutional and civil rights. Based on the analysis of the provisions of the Constitution of Ukraine, the general theoretical ideas of the civil rights it was determined the legal nature, the characteristics of judicial remedies as a definite legal possibility of persons whose rights and legitimate interests or freedoms are violated, unrecognized or disputed.

Keywords: access to courts, constitutional rights, legitimate interests, breach, controversy.

УДК 347.121.1

Д. В. Бойчук

ПРАВО ОСОБИ НА ЖИТТЯ В СИСТЕМІ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

Конституція України закріплює положення, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Обов'язок держави — захищати життя людини.

ЦК України ст. 281 «Право на життя» закріплює невід'ємне право на життя кожної фізичної особи [1]. Відповідно до ч. 2 цієї статті особа не може бути позбавлена життя і має право його захищати від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом [2, 278].